

Kovács Kálmán Árpád: Trianon sorsszerűségei (előadás)

Tisztelt Emlékező Gyülekezet!

Kölcsey Ferenc nem véletlenül írta *Himnuszunkba*: „Hajh, de bűneink miatt ...” A minket ért csapások következtében Mohács óta önvizsgáló jellegű nemzeti jellemünk. Széchenyi István *Hitele* óta tudjuk, hogy szalmalángtermészetünk könnyen lelkesül, hamar lohad, és ez akadály a bennünk a szívós, kitartó, apróságokra is kiterjedő, céltudatos munkának. Némi keserűséggel kell ma megállapítanunk: „Trianon a mi sorsunk.” Mai napig gyakorta kínozzuk magunkat a „Mit rontottunk el?”, „Mit kellett volna másként csinálnunk?”, „Mi lett volna, ha ...?” kérdéseivel. Ez azt jelenti, hogy nemzeti életünkben mai napig nem tudtuk Trianont az „áldásomra lett ez a nagy nyomorúság” mondás jegyében meghaladni. Kevesen tudják ma már, hogy a leveretésnek és újra talpra állásnak van egy jellegzetes vallási olvasata is. Előadásomban Bangha Béla (1880–1940) és Szabó Aladár (1862–1944) 1920-as vitáját szeretném megidézni. Jellemző, hogy előbbi a „katolikus sajtóapostol”, utóbbi a „magyar belmisszió atyja” megtisztelő ragadványnevet érdemelte ki. Mit gondoltak ők a válság, a felelősség és a rekonstrukció kérdéseiről?

Előzetesen le kell szögeznünk: az előző századforduló magyar öntudata szinte lubickolt a „nemzeti és szabadelvű konszenzus” derűlátásában. A dualizmus kor eredményei megkérdőjelezhetetlenek. Büszkeségünket adó középületeink legnagyobb része ekkor épült, az ország minden évben dobogós helyen állt a gazdasági növekedés tekintetében. A nyugat-európai gazdasági fejlettséghez való felzárkózás lehetősége belátható időn megvalósuló realitássá vált. Az analfabetizmus visszaszorult. Az 1900-as párizsi világkiállításon Magyarország a modern kort megalapozó négy találmánnyal büszkélkedhetett: a Jedlik-féle ősdinamóval, az Eötvös-ingával, a Déry–Bláthy–Zipernowszki-féle transzformátorral, valamint a Bánki–Csonka-féle porlasztóval. A hagyományos nemzeti szabadelvűség ezen optimizmus jegyében azonban az egyházak közéleti szerepét marginalizálni kívánta. A felekezeti ápolják hagyományos kultuszukat, teológiai és egyéb tudományosságukat, a nemzeti kulturális célok érdekében működtessék olajozottan iskolai és egyéb intézményes szervezetüket. Minden más problémát megold majd a nemzeti szabadelvűség. Tompulnak a felekezeti ellentétek, a katolicizmus elveszíti ultramontán (nemzetietlenül pápahű) jellegét, az emancipált zsidóság asszimilálódik, létrejön a magyarság túlsúlya, mely ellenállhatatlan gravitációs erővel köti magához a nemzetiségeket.

A dualizmus korának eredményei a nemzeti élet terültén még elfedték a problémákat. Ha a dualizmus válságjelenségeire terelődik a szó, hagyományosan a kommunizmus kori történetírás kategóriái szerint gondolkodunk. Eszerint „[...] a történelmi [értsd 1918 előtti] Magyarországot [...] csak a nagybirtokrendszer felszámolása, radikális földreform, a nemzetiségi autonómiák

megvalósítása, a munkásosztály jogainak, elsősorban az általános választójognak elismerése” menthette volna meg. Ne felejtjük el ezeket a megállapításokat, mégis tegyük őket erős zárójelbe „az ellenfeleinket azzal megvádolni, amiket mi akarunk végrehajtani” elv alapján. Éppen a kommunizmus időszakában nyomorították ugyanis a szakszervezeteket „a Párt társadalmi transzmissziós szíjának” pozíciójába, silányították értéktelenné az általános választójogot, számolták fel a téveszítéssel a polgárság után során az utolsó önállóan gazdálkodni tudó társadalmi réteget is, a nemzetiségi kérdés pedig 1945 után olyan mélységekbe süllyedt, hogy a közép- és kelet-európai nemzetiségek egy Lex Apponyi-féle nemzetiségi politikát vágyaik netovábbjaként tudtak volna üdvözölni.

A magyar társadalom súlyos válságáról először egy pesti teológia tanár Szabó Aladár beszélt 1887-től kezdve, amikor a protestáns sajtóélet zászlóshajója, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* az ébredési-belmissziói irányzat kezére jutott. A kor református sajtója számos református bűnt állított pellengérré: közhelyszámba ment a „természet elleni bűnök” (főleg az egykézés), a racionalista vallástalanság, a túlnyomóan a református egyház kárára adott vegyes házassági (*matrimonium mixtum*) reverzálisok, a hagyományos protestáns áldozatkészség megroppanása, a káromkodás és iszákosság, a külvárosok egyháztól és vallástól való elidegenedtségének, párhuzamosan a fojtva gyűlő elégedetlenség kárhoztatása. Szabó azonban túlment ezen. Ez a válság szerinte különösen azért volt súlyos, mert a magyarság „lelki szeme”, az Istentől neki világosságul rendelt rész sötétedett meg. Szabó szerint a református egyháznak a lelki ébredés magját kellett volna magában hordoznia, de elvesztette az egyház Urával, az élő Jézus Krisztussal való bensőséges kapcsolatát. Ennek nyomán nem lehet kútfeje Annak, akitől a magyarság is igazi segítséget, látást, belső és összefogó erőt remélhetne. Az egyház ráadásul elvesztette missziói hivatását is. A gazdag nyugati protestantizmushoz hasonló külmissziót nem tud végezni, saját zsidóságát és nemzetiségeit pedig nem akarja és nem is tudja misszionálni. Megelégedne velük kapcsolatban a magyarosodással (amire a zsidóság hajlik is), de megromlott hite és erkölcei már egyáltalán nem vonzóak. Szabó mindezért az egyházban mindenkit megtérésre szólított fel. Felszólításának létjogosultságát egyre többen látták be, még ha Szabót barátai és munkatársai is kritizálták egzaltált és idegen ízű hangja miatt.

A katolikus egyházban a visszás társadalmi jelenségek iránti érzékenységet az 1890-es évek egyházpolitikai harca ébresztette fel. Bár a Prohászka Ottokár nevével fémjelzett neokonzervatív irányzat csak az új század első évtizedétől kezdett nagyobb egyházpolitikai jelentőségre jutni, a katolikus sajtó már a századvég idején kezdte szóvá tenni a zsidóság óriási térfoglalását, a szabadkőművesség és szociáldemokrácia terjedését, a sajtó elfajulását, a szexuális közerkölcsök romlását, az irodalmi és színházi dekadenciát, az egykét. Ha a protestánsoktól eltanult születésszám-korlátozástól eltekintünk, minden kritika a társadalom „zsidó jelleg”-ének erősödését

illette. A leánykereskedelem (a bordélyüzlet és a prostitúció), az újságírás, az orfeumvilág (kabaré és varieté) területén látványos volt a társadalmi közérzet által zsidóként azonosított polgárság felülreprezentáltsága. A magyar katolikus neokonzervativizmus a Lueger- és a Dreyfuss-féle mintát is követve meg kívánta lovagolni a feltámadó antiszemita hangulatot. Az úgynevezett „zsidó bűnök” tulajdonképpen modern nagyvárosi bűnök, a zsidóság urbanizáltsága és Budapest-központúsága pedig közismert. A reformátusoknál ezek a bűnök már leszűrődtek az egyébként rendkívül értelmes és dolgos mezővárosi polgárság és gazdatársadalom rétegeibe is. Bár a katolikus sajtó mindentől teljesen elhatárolta magát, magának is be kellett ismernie, hogy világi elitje (főleg a katolikus arisztokrácia) ugyancsak érintett volt ezekben.

A publicisztikai küzdelem vezetése 1916–1918-ban a „katolikus sajtóapostol” Bangha Béla kezébe került, akit a Tanácsköztársaság pozsonyi emigrációba kényszerített. Horthy Miklós 1919. november 16-án bevonulhatott Budapestre. 1919 őszén Bangha is hazatérhetett. Az év végén sor került a Katolikus Sajtóvállalat újjászervezésére. 1920 márciusában a románok kiűrtették a Tiszántúlt. A román kivonulás lelki romokat hagyott maga után a reformátusok között. Budapesten a történelmi kálvinisták és a belmissziós általános keresztyének, Debrecenben a „világi párt” és a Baltazár-párt acsarkodtak egymásra. Közben a Tiszántúl és a Dunamellék is egymást hibáztatták. Bangha sajtóhadjárata során – amelyben jórészt csak a kölcsönös református vádaskodásokat kellett idéznie, és amelyet a *Magyarország újjáépítése és a keresztyénység* című irodalmilag is összefoglalt – sajtós kettős beszédet alkalmazott. A traumatizált közhangulatra rájátszó hergelő hanggal minden felelősséget a „forradalmak”-ra (tehát az 1918 októberétől 1919 augusztusáig tartó szűk tíz hónapra) hárított. Ezek előzményeit kereste a századforduló óta fokozódó keresztyényellenességben. A keresztyénység ebben az összefüggésben természetesen egyenlő volt a katolicizmussal. A keresztyényellenesség növekedését egy zsidó–protestáns–szabadkőműves összeesküvésben vélte megtalálni. Másrészt egy békítő hanggal irányzatának általános keresztyén jellegét hangsúlyozta. Ennek hitelesítése érdekében protestáns újságírókat is alkalmazott, protestáns véleményeknek is teret engedett. Természetesen ezzel együtt elválasztotta egymástól a „jó” és a „rossz” protestánsokat. Definíciója szerint a „jó protestánsok” felekezeti érzelmeik ellenére reálisan elismerik a katolikusok fő erényeit a destrukció elleni küzdelemben és vezető érdemeit az ország erkölcsi erőinek gyarapításában. Örömmel látják a keresztyén küzdelmek vezérszerepét katolikus kézben. A „rossz protestánsok” ellenben sérelmi politizálással növelik a felekezeti érzékenységeket, valójában a katolicizmus belső megerősödésétől félnek, és vele szemben még a liberalizmussal, szabadkőművességgel, sőt a zsidókkal is hajlandóak szövetkezni. Ezek példányképe – úgymond – a „forradalmak idején” háromszor is súlyosan kompromittálódott tiszántúli püspök, Baltazár Dezső. A „jó protestánsok” valójában látens katolikusok, a protestáns deformitások viszont természeti velejárók. A reformáció ugyanis a reneszánsz vallási leágazása, a reneszánsz pedig a vallási jellegtől

függetlenített macchiavellista abszolútizmus ideológiai alapja. Tekintsünk el Bangha történelemszemléletének tendenciózus voltától, és említsük meg azon sikerét, hogy a *Magyar Kultúra* hasábjain egy protestáns szerző kárhoztatta a reformációt a nemzeti egység megbontásáért. A protestáns közvélemény nagy felháborodására és megrökönyödésére emberünk szinte bocsánatot kért a reformációért, mintha az egészet vissza akarta volna csinálni. A protestáns válasz szerint régről ismert jezsuita módszerek az „oszd meg és uralkodj”, valamint a „verd meg a pásztort, elszéled a nyáj”, mely ezúttal a nagy református tömböket vette célba. Az pedig szégyen, hogy ilyen öntudat nélküli protestánsok írhatnak mindenféle badarságot.

Még javában zajlott a Baltazár Dezső körüli hercehurca, amikor 1920 augusztusában a Presbiteri Világszövetség megtartotta lausanne-i világgyűlését. Ezen Magyarországot Szabó Aladár képviselte. A Református Világszövetség 1877-ben alapított jogelődjének Magyarország éppen a Nagy Háború kitörése előtti évben lett tagja. Beszédében Szabó legalább annyira ostromozta a világbefolyással bíró nagy protestáns népek rövidlátását, mint amennyire a vigasztalás hangján szólt sajátjaihoz. Szabó kárhoztatta ugyan a 19. század magyar protestánsait, hogy örökség-felélő taktikához folyamodtak, ahelyett hogy az idők szavát megértve alkalmazkodtak volna a modern élet kívánalmaihoz. A pesti skót misszió és a brit Bibliatársulat hatására a magyar protestantizmus mégis lelki ébredésen, újjászületésen ment keresztül, mely különösen a fiatalok, lelkészek és diákok között fakasztott új életet. A Biblia újra népszerű könyvvé lett, Magyarország tagja lett a Presbiteri Világszövetségnek, külmissziói társulat alakult, felébredt a missziói felelősségérzet az együttlakó népek iránt. Az a lehetőség kecsegtetett, hogy Magyarország és a magyar reformátusság viszi az evangélium világosságát a tőle keletre és délre élő, főleg görögkeleti népek közé. Ekkor tört ki Szabó szerint a háború, amely éhséget, nyomort, betegséget, forradalmat, bolszevizmust hozott, valamint az egyházat és annak ifjú reménységeit is borzalmasan kivégeztette. Mindebből látszik, hogy mindez a Sátán műve, aki egy az uralmára veszélyes kezdeményezést igyekezett csírájában eltaposni. Magyarország feldarabolásával és a nyugati vallásokhoz tartozó magyarság (köztük több százezernyi protestáns) idegen (főleg görögkeleti) uralom alá juttatásával is ezen szándékát viszi véghez, amely gonosz tervet emberileg csakis a világ hívőinek (értsd valódi protestánsainak) egysége és szolidaritása akadályozhat meg. Milyen segítséget kér a megalázott, szétszabdalt és elnyomott magyar protestantizmus? 1.) Imádságot. 2.) A Presbiteri Világszövetségben egyesült valamennyi egyház valódi szimpátiáját. 3.) Építő keresztyén irodalmat (szemben a romboló és célzatosan bibliakritikus német protestáns teológiai liberalizmussal). 4.) Teológusoknak és más diákoknak biztosított éves ösztöndíjakat, melyek a lelki életüket is megerősítik.

Bangha Béla és Szabó Aladár gondolatait egyaránt lelki krízisfeldolgozás dokumentumainak tekinthetjük. Lényegüket – utalva a bevezetőben megadott három szempontra – az alábbiakban foglalhatjuk össze: 1.) Bűnök. Bangha és Szabó megegyeznek abban, hogy a válságot alapjaiban a

Tízparancsolatot semmibe vevő szekuláris világ bűnei okozták. 2.) Felelős: Bangha kifejezetten hárítja a felelősséget a katolicizmustól, gondolkodása önfelmentő, másokat hibáztató. Szabó ezzel szemben önkritikus, önmagában néző. Szavai ugyanakkor vigasztalóak, bátorítóak is. Mint az ószövetségi próféták: az ítélet előtt ostorozták a nép bűneit, az ítélet bekövetkezte után az Úr felé emelték az elcsüggedt tekinteteket. 3.) Kibontakozás útja Bangha szerint a keresztény Magyarország mint új, katolikus vezetésű nemzeti egység. Szabó szerint viszont a nemzeti kudarc és nyomorúság ellenére meg kell találni a háború előtt megindult jó folyamatokat, azok fonalait újra-fel kell venni, meg kell ismertetni velük a nemzetközi protestáns közvéleményt, és meg kell nyerni segítségüket ezek fejlesztéséhez.

Talán valamely hallgatóm Szabó Aladár imakérése kapcsán visszaemlékezett az előadásban kétszer is taglalt „református bűnök”-re, és így kiáltott fel magában: „Hát, volt is mit a reformátusoknak megimádkozniuk!” Én erre némi református öntudattal hadd feleljen azt: Szabó gondolatai önmérséklet és perspektivitás tekintetében sokkal mélyebbek, építőbbek, mint katolikus vitapartneréé. De ne erre a bennünk ösztönszerűen felhorgadó egyenetlenkedésre tegyük a végén a hangsúlyt, hanem arra a közös gondolatra, hogy a vallás egyéni és közéleti szívügygé válásával, a Tízparancsolat etikai normáinak valódi betartásával és igazi nemzeti egységgel lehetséges a Trianon utáni nemzeti kibontakozás útja.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!